

УДК 332.333.2

РЕГІОНАЛЬНІ ОСОБЛИВОСТІ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ РІВНЕНЩИНИ

І. Купріяничук, к.е.н.

Національний університет біоресурсів і природокористування України

Ключові слова: екологічнобезпечне землекористування, раціональне використання земель, охорона земель, ландшафти.

Проведено аналіз проблеми та виявлено особливості землекористування та охорони земель Рівненщини, визначено найголовніші завдання екологічнобезпечного землекористування в регіоні.

Постановка проблеми. Як відомо, за час, що минув від започаткування земельної реформи, реструктуризація колективних сільськогосподарських підприємств завершена, на їхній основі створені приватні, орендні та акціонерні підприємства. Однак, як наслідок, у більшості сільгоспідприємств порушена територіальна структура землекористування (система сівозмін, поля сівозмін, ділянки, лісосмуги, шляхи тощо) [2; 4; 6].

Питома вага земель, які перебувають у користуванні несільськогосподарських підприємств і господарств, у загальній земельній площі Рівненської області становить понад третину, що майже вдвічі перевищує середній рівень у країні. Це, а також спад загальної землезабезпеченості, висувають з-поміж першочергових проблем поліпшення якості сільськогосподарських угідь і зростання їхньої продуктивності. Крім того, структурна й екологічна незбалансованість земельного фонду значною мірою погіршує ефективність використання та охорони земель, знижує здатність природного покриву до самовідновлення і призводить до збіднення видового розмаїття флори і фауни у ландшафтах.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. Проблемам вивчення земельних ресурсів, їхнього раціонального використання й охорони присвячено праці таких науковців, як Д. І. Бабміндра, І. К. Бистряков, С. Ю. Булигін, Б. М. Данилишин, А. С. Даниленко, Д. С. Добряк, О. С. Дорош, О. П. Канаш, В. М. Кривов, А. Г. Мартин, Г. К. Лоїк, В. Я. Месель-Веселяк, Л. Я. Новаковський, С. О. Осипчук, П. П. Руснак, П. Т. Саблук, А. Я. Сохнич, М. Г. Ступень, В. М. Трегобчук, А. М. Третяк, М. М. Федоров, М. А. Хвесик та ін.

Водночас становлення ринкових земельних відносин, погіршення екологічного стану земельних ресурсів зумовлюють необхідність пошуку відповідних механізмів формування екологічнобезпечного землекористування, поліпшення родючості ґрунтів та охорони земельних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Земельний фонд Рівненської області, тобто вся територія в адміністративних її межах, станом на 01.01.2009 року становив

2005,1 тис. га (3,3% території України). Аналіз існуючого стану використання земельних ресурсів області дає підстави стверджувати, що за площею та потенціалом земель вона займає чільне місце серед регіонів країни. Але розподіл земельних ресурсів за цільовим призначенням має довільний характер і донині не має економічної та екологічної обґрунтованості. Внаслідок екстенсивного землеробства сільськогосподарська освоєність території суші області сягла 49,8%. Із загальної площі сільськогосподарські землі займають майже 969,4 тис. га, що становить 48,4% загальної площі області, ліси та інші лісовкриті площі – 39,8, забудовані землі – 2,8%. У структурі сільськогосподарських угідь переважає рілля – 69,1% їхньої площі, на сіножаті припадає 13,7%, пасовища – 14,4%, багаторічні насадження – 1,3%, перелоги – 1,5%.

На рівень ефективності використання земельних ресурсів значно впливає й фактор забезпеченості сільського господарства матеріально-технічними засобами. За проаналізований період в області спостерігається значне скорочення основних виробничих фондів. Однак під час аналізу забезпечення сільськогосподарських підприємств тракторами та зернозбиральними комбайнами можна відзначити, що Рівненська область має значно вищий рівень технічного забезпечення порівняно зі середнім показником в Україні. Це засвідчує, що, по-перше, сільське господарство нині перебуває на етапі реформування і поступового нарощування обсягів виробництва, по-друге, для досліджуваного регіону характерна вища фондомісткість сільськогосподарського виробництва, ніж у середньому в країні. Це частково можна пояснити нижчою забезпеченістю області земельними ресурсами, великою кількістю заболочених площ. Фондомісткий тип відтворення, недостатній рівень інтенсифікації сільського господарства негативно впливають на економічну ефективність галузі.

Розораність у середньому в області становить 46,7%. Найнижча вона в північних районах: у Рокитнівському – 9%, Дубровицькому – 17, Зарічненському – 17,8, Сарненському – 19, Березнівському та Володимирецькому – 20, Костопільському – 25,6%, що пояснюється переважанням малородючих ґрунтів. Трохи вища розораність у центральних і південних районах – Млинівському – 67,2%, Гоцанському – 65, Радивилівському – 64,3, Демидівському – 64, Корецькому – 60%, Рівненському – 54, Дубенському – 52%, Острозькому – 46,5%.

У структурі валової продукції сільського господарства (у господарствах усіх категорій) на галузь тваринництва припадає 43%, рослинництва – 57%. У структурі посівних площ переважають зернові культури – майже 45%, кормові – 33%. Останніми роками збільшилися площі під картоплею та овоче-баштанними культурами – 15,4%, і зменшилися під технічними культурами.

Однією з найважливіших оцінок стану навколишнього природного середовища є родючість ґрунтів, збереження якої залишається ключовою проблемою за охорони природи й добробуту людей. Важливим показником родючості ґрунтів є вміст у них гумусу. Загалом в області середньозважений показник забезпеченості гумусом становить 2,17%.

Основними агентами забруднення ґрунтів в області є промисловість (хімічна й будівельна галузі), автотранспорт і сільське господарство, хоча внаслідок скорочення обсягів виробництва за останнє десятиріччя зменшується загальне фонове навантаження ґрунтів токсичними речовинами. Проте забруднення на локальних рівнях, особливо у зонах дії окремих промислових об'єктів і вздовж автотрас, надалі залишається високим.

Ерозійну небезпеку в регіоні оцінено за визначенням індексу збереження ґрунтів (ІЗГ), який дорівнює відношенню товщини гумусового генетичного горизонту Н (т/га) до розміру ймовірного змиву ґрунту 10%-ї забезпеченості за рік. Він характеризує термін (роки) можливих втрат цього найродючішого горизонту [1].

За п'ятибальною шкалою ерозійної небезпеки за значенням ІЗГ можна констатувати, що територія північних та південно-західних районів області має індекс збереження ґрунтів 100–200 років, а проявлення ерозійної небезпеки характерне як середнє. У центральних районах ІЗГ становить 200–300 років, проявлення ерозії слабке, хоча західні території Заріченського та Володимирецького районів відзначаються сильною й катастрофічною ерозійною небезпекою з індексом збереження ґрунтів 0–100 років.

Унаслідок впливу осушувальних меліорацій та переважання ґрунтів із легким гранулометричним складом на території Рівненської області значного поширення набула вітрова ерозія. Найбільше дефляційній небезпеці піддані землі північної частини області. На цій території прогнозовані втрати ґрунту від вітрової ерозії становлять понад 90 т/га. Решта території характеризується високою ймовірністю видування, потенційні втрати ґрунту – 30–90 т/га. Лише на незначній території східної частини області потенційні втрати ґрунту зменшуються до 3–30 т/га.

Площа земель у Рівненській області, підданих аридизації та опустелюванню, сягає 251,7 тис. га. Слід відзначити, що значною мірою на розвиток цих процесів впливає наявність у складі орних земель ґрунтів із легким гранулометричним складом (141,6 тис. га), змитих (74,9) і болотних органічних і мінеральних осушених ґрунтів (33 тис. га). За розрахунками територіального індексу загрози аридизації й опустелювання, територія області, порівняно з іншими регіонами, є найнебезпечнішою [2]. Тому це необхідно враховувати за екологічно безпечного використання сільськогосподарських земель.

Водна ерозія поширена у південних районах і на значній частині центральних районів області, територія яких зазвичай має виражений рельєф. Загальна площа сільськогосподарських угідь, підданих водній ерозії, становить 159,6 тис. га. На схилах крутизною до 1° розташовано майже 72% сільськогосподарських угідь, 1° – 2° – 11, 2° – 3° – 3, 3° – 5° – 5, 5° – 7° – 4, 7° – 10° – 3, 10° – 15° – 2%.

Найактивніші прояви бокової ерозії відзначаються в долині р.Горині на південь від смт Гощі, на північний захід від с. Решуцька із середнім балом відповідно 4,5 і 4,0. Найбільші площі обрушень за останні роки спостерігалися на

ділянках Сарни-1 – 150,2 м², Оржів – 62,3, Бухарів – 100 м². Наведені дані засвідчують активізацію бокової ерозії залежно від висоти рівня води в річках під час весняних повеней і дощових паводків. Найактивніший прояв яружної ерозії встановлено у м. Острог у межах Мізоцького кряжа. Значно посилюється цей процес у 75 ярах, які перебувають на активній стадії розвитку або в яких стабілізувалася донна ерозія різного ступеня активізації. Втрисі збільшився лінійний ріст ярів в окремих вершинах.

Незадовільний меліоративний стан осушених земель Рівненщини (перезволоження) спостерігається на ділянках осушувальних систем, де осушення здійснювали переважно відкритою мережею каналів або гончарний дренаж не забезпечував досягнення норм осушення і строків відведення гравітаційних вод у ґрунтовому шарі через незадовільний технічний стан внутрішньогосподарської мережі, а також на ділянках із безстічним зниженням рельєфу. Переосушення ж переважно має місце на підвищених ділянках рельєфу з легкими ґрунтами, а також на ділянках із незадовільним технічним станом перегороджувальних гідротехнічних споруд. Унаслідок цього в області налічують 25 772 га меліорованих земель із незадовільним станом. З метою раціоналізації та екологічнобезпечного використання меліорованих земель, враховуючи морфологічні особливості ґрунтів та їхні водно-фізичні властивості, геологічну будову і геоморфологічні процеси, на території області пропонується уточнення ґрунтово-меліоративного районування. Щільність забруднення ґрунтів у Рівненській області порівняно невисока, однак за наявності органічних різновидів ґрунтів, на яких коефіцієнт надходження (КН) в рослини в десятки разів вищий, ніж на мінеральних, навіть забруднених з невисокою щільністю, потрібно враховувати всі чинники, оскільки склад випадіння радіонуклідів тут такий, що їхня біологічна доступність дуже велика (для ¹³⁷Cs – близько 71%, для ⁹⁰Sr – 90 – 95%) і тісно пов'язана зі забезпеченням ґрунтів вологою, тому з функціонуванням осушувальних систем і регулюванням зволоження. При цьому необхідно особливо увагу приділяти й ландшафтним особливостям територій, ділянкам акумуляції й міграції радіонуклідів, виявленню кореляційних або інших зв'язків і залежностей КН з характеристиками вологості ґрунтів, від яких залежить міграція радіонуклідів, яка відбувається в розчиненому стані [6].

Висновки. Сучасна модель використання земельних ресурсів у Рівненській області не може бути рекомендована для подальшого застосування, оскільки призводить до невідвортної фатальної деградації ландшафтів. Тому для області актуальні розробка та впровадження науково обґрунтованих підходів до екологічнобезпечного використання земель. На основі аналізу сучасного стану та використання земельних ресурсів Рівненської області визначено найголовніші завдання екологічнобезпечного землекористування – дотримання законів розвитку біосфери як цілісної системи, врахування можливих реакцій на втручання в природні процеси, особливо антропогенного характеру, визначення зумовлених цими законами меж допустимого навантаження на довкілля й обґрунтування концептуальних положень стосовно шляхів суспільного розвитку, при яких гарантується дотримання цих меж. У такому разі основною формою організації

господарської діяльності є еколого-економічна система, критерії оптимізації якої – це збалансованість і врівноваженість екологічної та економічної складових, порівняння природного й виробничого потенціалів сталого розвитку. Ефективність останнього треба оцінювати в межах еколого-економічного балансу.

Бібліографічний список

1. Булигін С. Ю. Формування екологічно сталих агроландшафтів / С. Ю. Булигін. – К. : Урожай, 2005. – 300 с.
2. Канаш О. П. Консервація деградованих і малопродуктивних земель як один з основних заходів щодо оптимізації землекористування / О. П. Канаш // Генеза, географія та екологія ґрунтів : зб. наук. пр. міжнар. конф. – Львів, 1999. – С. 38–42.
3. Канаш О. П. Характер та прояви процесів аридизації земель в Україні на сучасному етапі / О. П. Канаш, А. Г. Мартин // Землеустрій та кадастр. – 2005. – № 3. – С. 36–45.
4. Каштанов А. Н. Основы ландшафтно-экологического земледелия / А. Н. Каштанов, Ф. Н. Лисецкий, Г. И. Швец. – М. : Колос, 1994. – 259 с.
5. Пропозиції для сільськогосподарських підприємств щодо оптимізації землекористування в умовах радіоактивного забруднення території / [Д. С. Добряк, С. П. Погурельський, А. Д. Юрченко та ін.]. – К. : Ін-т землеустрою УААН, 1998. – 15 с.
6. Сохнич А. Я. Оптимізація землекористування в умовах реформування земельних відносин / А. Я. Сохнич. – Львів : Укр. технології, 2000. – 108 с.

Куприянчик И. Региональные особенности землепользования и охраны земель Ровенщины

Проведен анализ проблемы и выявлены особенности землепользования и охраны земель Ровенщины, определены главные задачи экологобезопасного землепользования в регионе.

Ключевые слова: экологобезопасное землепользование, рациональное использование земель, охрана земель, ландшафты.

Kupriyanchik I. Regional features of the use and guard of lands of the Rivne area

The analysis of problem is conducted and found out the features of land-tenure and guard of earths of the Rivne region, certainly the most important problems of ecological land-tenure in a region.

Key words: ecologically the safe use lands of land-tenure, rational use of lands, land-protection, landscapes.